

KATARZYNA MAKSYMIOUK

„APOSTOŁ” ARABÓW – AHUDEMMEH. KILKA UWAG NA TEMAT SPORÓW DOKTRYNALNYCH I WIARYGODNOŚCI PRZEKAZÓW ŹRÓDŁOWYCH

Ahudemmeh (Aḥudemmeḥ)¹ był biskupem miafizyckim², prowadzącym akcję misyjną wśród plemion arabskich w północnej Mezopotamii³. Został wyświęcony w 559 r. przez Jakuba Baradaja (Ya‘qub Burd‘oyo)⁴. Poniósł śmierć męczeńską ok. 575 r., w czasie panowania Husrowa I Anuszirwana (531-579)⁵. Niniejsza

¹ *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, red. P. Peeters, Brussels 1910, 35.

² Jeśli chodzi o nazewnictwo Kościoła doktryny teologicznej, określanej częściej jako Kościół monofizycki lub jakobicki, opieram się na pracy: D. Winkler, „Miaphysitism: A New Term for Use in the History of Dogma and Ecumenical Theology”, *The Harp* 10 (1997), 33-40.

³ *Histoire d'Aboudommeh et de Marouta, métropolitains jacobites de Tagrit et de l'Orient* (VIe et VIIe siècles), red. F. Nau (*Patrologia Orientalis* 3), Turnhout 1982 (Paris 1905), 46 (dalej jako V. Ahud.; *Gregorii Bar Hebraei Chronicon Ecclesiasticum, vol. 3*, red. B. Abbeloos, Th. Lamy, Louvain 1877, 2. 99-100 (dalej jako: Bar‘Ebroyo); T. Hainthaler, *Christliche Araber vor dem Islam Verbreitung und konfessionelle Zugehörigkeit. Eine Einführung*, Leuven 2007, 108.

⁴ Biskup Edessy od 542 r.; D.D. Bundy, „Jacob Baradeus, The State of Research, a Review of Sources, and a New approach”, *Mus* 91 (1978), 45-86; F. Jullien, „Le monachisme chrétien dans l'empire iranien (IVe-XIVe siècles)”, w: *Chrétiens en terre d'Iran: implantation et acculturation*, red. R. Gyselen, Paris 2006, 174-175.

⁵ K. Maksymiuk, *Pogranicze persko-rzymskie w działaniach Husrowa I Anuszirwana (531-579)*, Siedlce 2011, 110-113.

praca ma na celu próbę weryfikacji informacji źródłowych dotyczących biskupa Ahudemmeha, w kontekście sytuacji chrześcijan w Iranie w VI w.⁶

1. PRZEKAZY ŹRÓDŁOWE

Większość przytaczanych poniżej tekstów źródłowych powstała w kręgu syryjskich miafizytów, natomiast tylko dwa przekazy powiązane są z Kościołem teodoriańskim⁷.

Najobszerniejszym „miafizyckim” tekstem źródłowym mówiącym o biskupie Ahudemmehu jest jego biografia napisana w 936 r. przez anonimowego autora: *Historia Ahudemmeħ'a i Maruty, metropolitów jakobickich Tagrit i Wschodu*. Praca ta zachowała się w jednym manuskrypcie, znajdującym się obecnie w British Museum (Additional Ms.14645). Opublikował go na początku XX w. F. Nau⁸. Biografia koncentruje się na działalności misyjnej wśród plemion arabskich, fundacji klasztoru, a przede wszystkim na męczeńskiej śmierci Ahudemmeha⁹. Pozostałe cztery teksty poświęcają biskupowi znacznie mniej miejsca. Jan z Efezu (ok. 507-586) w trzeciej części *Historii Kościoła*¹⁰, która przetrwała w manuskryp-

⁶ J.M. Fiey, *Jalons pour une histoire de l'église en Iraq* (CSCO 310, sub. 36), Louvain 1970; J.P. Asmussen, „Christians in Iran”, w: *The Cambridge History of Iran, vol. 3: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods, part 2*, red. E. Yarshater, Cambridge 1983, 924-948; M.L. Chaumont, *La christianisation de l'Empire iranien: Des origines aux grandes persécutions du 4e siècle* (CSCO 499), Louvain 1988; J. Rist, „Die Verfolgung der Christen im spätantiken Sasanidenreich. Ursachen, Verlauf und Folgen”, *OrChr* 80 (1996), 17-42; Ch. Jullien, „La minorité chrétienne «grecque» en terre d'Iran à l'époque sassanide”, w: *Chrétiens en terre d'Iran: implantation et acculturation*, red. R. Gyselen, Paris 2006, 105-142.

⁷ W literaturze przedmiotu Kościół ukształtowany w Iranie w okresie sasanidzkim, obecnie funkcjonujący jako Asyryjski Kościół Wschodu, okreśłany jest jako Kościół nestoriański bądź diofizycki. W rzeczywistości oparł się on na założeniach doktrynalnych twórcy szkoły w Antiochii, Teodora z Mopsuestii (W. Baum, D.W. Winkler, *Die Apostolische Kirche des Ostens, Geschichte der sogenannten Nestorianen*, Klagenfurt 2000; J. McGuckin, *St. Cyril of Alexandria: The Christological controversy: Its history, theology and texts*, Crestwood 2004, 226-266). Problem nazewnictwa przedstawił S. Brock, „The «Nestorian» Church: A Lamentable Misnomer”, *Bulletin of the John Rylands Library* 78 (1996), 23-35.

⁸ *V. Ahud.* 15-51.

⁹ H.R. Francisco, „Hagiografia, exégesis y la construcción de una identidad eclesíastica en el oriente cristiano”, *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre* 2 (2008), <http://cem.revues.org/index8882.html#quotation> (21.11.2012).

¹⁰ *Iohannes Epheseni. Historiae ecclesiasticae pars tertia*, red. E. W. Brooks (CSCO 105, Scriptores Syri 54), Louvain 1935; tr. in lat. E.W. Brooks, *Iohannes Epheseni. Historiae ecclesiasticae pars tertia* (CSCO 106, Scriptores Syri 55), Louvain 1936 (dalej jako: Ioh. Eph.).

cie z VII w., będącym w zbiorach British Museum (Additional Ms. 14640)¹¹, wspomina o sporze teologicznym Ahudemmeha z przedstawicielami doktryny teodoriańskiej, który miał miejsce na dworze Husrowa I. Jan wyraża się bardzo pochlebnie o władcy, pisząc o jego poparciu dla działalności miafizytów w Iranie. Michał Starszy (Mika'el Rabo, †1199), autor *Kroniki*¹² obejmującej dzieje od stworzenia świata do XII w.¹³, prawdopodobnie opierając się na tekście Jana z Efezu, przytacza opis dysputy na dworze króla. Tekst Michała Starszego przetrwał w rękopisie z 1598 r., który obecnie przechowywany jest w kościele w Aleppo. Fotografie manuskryptu opublikował jako pierwszy J.B. Chabot¹⁴. Szczegółowe informacje na temat Ahudemmeha odnajdujemy w *Historii kościelnej* Grzegorza Bar'Ebroyo¹⁵ (Grighoryos Bar'Ebroyo, 1226-1286). Jego praca zaczynająca narrację od Aarona została doprowadzona do czasów współczesnych autorowi¹⁶. Tekst zachował się w licznych manuskryptach, zarówno syryjskich, jak i arabskich, przy czym przekład arabski samego autora jest skróconą wersją oryginału (m.in. British Museum Additional Ms. 7198; Berlin: Ms. Sachau 210; Oxford: Bodl. Hunt. 1; Bodl. Hunt. 52; Cambridge: Dd. 3. 8¹; Watykan: Cod. Vat. 166, Cod. Vat. 383-388; Cod. Vat. 167; Cod. Vat. 173). Bar'Ebroyo wspomina w swoim dziele o konsekracji biskupa, jego działalności misyjnej i okolicznościach śmierci.

- ¹¹ F. Nau, „L'Histoire ecclésiastique de Jean d'Asie, Patriarche Jacobite de Constantinople (†585)”, *Revue de l'Orient Chrétien* 2 (1897), 455-493; J. van Ginkel, *John of Ephesus. A Monophysite Historian in Sixth-century Byzantium*, Groningen 1995; J. van Ginkel, „Monk, Missionary, and Martyr: John of Ephesus, a Syriac Orthodox Historian in Sixth Century Byzantium”, *JCSSS* 5 (2005), 35-50; P. Bruns, „Kirchengeschichte als Hagiographie? Zur theologischen Konzeption des Johannes von Ephesus”, *Studia Patristica* 42 (2006), 65-72 (dalej jako: Mich. St.).
- ¹² *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, vol. 1-3 (w j. francuskim), vol. 4 (w j. syryjskim), red. i tłum. J.B. Chabot, Paris 1899-1910.
- ¹³ A. Bar-Abraham, „Patriarch Michael the Great: Beyond his World Chronicle”, *JAAS* 12/2 (1998), 33-45; J. van Ginkel, „Making History: Michael the Syrian and his Sixth-Century Sources”, *OrChrAn* 256 (1998), 351-358; J. van Ginkel, „Michael the Syrian and his Sources: Reflections on the Methodology of Michael the Great as a Historiographer and its Implications for Modern Historians”, *JCSSS* 6 (2006), 53-60.
- ¹⁴ Informacje na temat innych manuskryptów, zawierających *Kronikę*: D. Weltecke, „The World Chronicle by Patriarch Michael the Great (1126-1199): Some reflections”, *JAAS* 11/2 (1997), 6-30.
- ¹⁵ Bar'Ebroyo.
- ¹⁶ P.A. Гусейнов, „Время и место составления сирийской и арабской редакций «Хроникон сириякум» Бар Эбреем (XIII в.)”, *Восточная литература* 3 (1995), 64-70; H.el-Eid Bualuan, „Syriac Historical Writing in the Thirteenth Century: The Histories of Ibn al-'Ibri (Bar Hebraeus Abu I-Farag)”, *ParOr* 26 (2001), 145-158; W. Witakowski, „The Ecclesiastical Chronicle of Gregory Bar'Ebroyo”, *JCSSS* 6 (2006), 61-81; W. Hage, „Die Anfänge der Apostolischen Kirche des Ostens nach Gregorius Barhebräus”, w: *Inkulturation des Christentums im Sassanidenreich*, red. A. Mustafa, J. Tubach, G.S. Vashalomidze, Wiesbaden 2007, 13-19; W. Witakowski, „Syriac Historiographical Sources”, w: *Byzantines and Crusaders in Non-Greek Sources, 1025-1204*, red. M. Whitby, Oxford 2007, 253-282.

Kolejnym tekstem źródłowym wymieniającym Ahudemmeha, jest anonimowa kronika syryjska, pierwotnie przypisywana Dionizemu z Tel Mahre (Dionysios z Tel Mahre)¹⁷ – *Kronika Pseudo-Dionizego, nazywana kroniką Zuqnin*. Składa się ona z czterech części, opisujących wydarzenia od powstania świata do 774/775 r. Trzecia część, obejmująca lata od panowania Teodozjusza II (408-450) do Justyna II (565-578), zachowuje wiele z utraconych fragmentów *Historii Kościoła* Jana z Efezu (m.in. opisujących działania zwolenników doktryny chalcedońskiej wobec miazmatów)¹⁸. Rękopis kroniki odnaleziony w 1715 r. w Egipcie przez J.S. Assemaniego, znajdujący się obecnie w zbiorach watykańskich (Cod. Vat. 162), uzupełnia manuskrypt zakupiony w 1842 r. w klasztorze Deir el-Suryani przez H. Tattama, który przekazał go British Museum (Additional Ms. 14665). W tekście kroniki znajduje się krótka wzmianka dotycząca Ahudemmeha.

Jak wspomniane było wyżej, Ahudemmeh wymieniony został w dwóch tekstach związanych z Kościołem teodoriańskim. Pierwszym przekazem są *Akta synodów wschodnich*¹⁹, będące zbiorem dokumentów dotyczących pierwszych 13 synodów, które odbyły się w latach 410-775. W manuskrypcie znajdującym się w Watykanie (Borg. Sir. 82 = K VI. 4), spisany pod koniec VIII w., wśród sygnatariuszy synodu z 554 r. na piętnastym miejscu wymienia się biskupa Niniwy Ahudemmeha. Imię Ahudemmeh pojawia się również w *Katalogu syryjskich pisarzy*²⁰, którego autorem jest Abhd-Iszo ('Abdisho 'bar Brikha, †1318), teolog i biskup teodoriański. Manuskrypty tekstu zachowały się w kilku wersjach w języku syryjskim (m.in. Cod. Vat. 176) i arabskim (Cod. Vat. 65, 307; Cod. Vat. Arab. 110). Zgodnie z przekazem Abhd-Iszo Ahudemmeh miałyby być autorem prac: *O definicji logicznej, O wolności woli, O duszy, O człowieku jako mikrokosmosie, O kompozycji człowieka*. Spośród traktatów przypisywanych Ahudemmehowi przez Abhd-Iszo zachował się ostatni z wymienionych (Additional Ms. 14620; MS sem. 66.3), jednak jego autorstwo jest podważane²¹.

¹⁷ Dyskusję dotyczącą identyfikacji autora kroniki przedstawiają Witakowski (wstęp do *Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre: Chronicle, part 3*, tłum. W. Witakowski, Liverpool 1997, XX-XXIII) i Harrak (wstęp do *The Chronicle of Zuqnin, parts 3 and 4: A.D. 488-775*, tłum. A. Harrak, Toronto 1999, 4-7).

¹⁸ W. Witakowski, „Sources of Pseudo-Dionysius for the Third Part of his Chronicle”, *Orientalia Suecana* 40 (1991), 252-275.

¹⁹ *Synodicon Orientale, Recueil de synodes nestoriens*, red. J.B. Chabot, Paris 1902 (dalej jako: Syn. Or.).

²⁰ *Catalogus Librorum Syrorum Ebedjesu*, red. J. S. Assemani (Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana, III/1), Romae 1725, 192-194.

²¹ Publikacja tekstu w *Traité d'Aboudehmet sur l'homme*, red. F. Nau (Patrologia Orientalis 3), Turnhout 1982, 102-115; J.B. Chabot, „Notice sur deux manuscrits contenant les oeuvres du moine Isaac de Rabban Isho et du métropolitain Ahoudehmet”, *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques* 43 (1943), 43-76; Ph. Gignoux,

Prawdopodobnie jednak Ahudemme, o którym pisze Abhd-Iszo, nie jest Ahudemmehem, biskupem Beth Arbaje²².

2. SYTUACJA CHRZEŚCIJAN W SASANIDZKIM IRANIE III-VI W.

Gwałtowny rozwój chrześcijaństwa w Iranie był skutkiem deportacji Szapura I (242-272), które sprowadziły do Iranu całą rzeszę chrześcijańskich mieszkańców Syrii²³. Pierwszym krokiem do oddzielenia się chrześcijan w Iranie od chrześcijan mieszkających w Imperium Romanum było ustanowienie w 315 r. biskupa Ktezyfonu Papa (Papa bar 'Aggai, 310-329) zwierzchnikiem biskupów perskich²⁴.

„Anatomie et physiologie humaine chez un auteur syriaque, Ahuhdemme”, *CRAI* 142/1 (1998), 231-240; G. Reinink, „Man as Microcosm: A Syriac Didactic Poem and its Prose Background”, w: *Calliope's Classroom: Studies in Didactic Poetry from Antiquity to the Renaissance*, red. A. Harder, A. McDonald, G. Reinink, Leuven 2007, 129. Wydaje się, że przekonujące argumenty, przemawiające za odrzuceniem autorstwa Ahudemmeha, przedstawił ostatnio G. Kessel, „La position de Simon de Taibuteh dans l'éventail de la tradition mystique syriaque”, w: *Le mystiques syriaques*, red. A. Desreumaux, Paris 2011, 121-150.

²² Ph. Gignoux, „Conférence de M. Philippe Gignoux”, *École pratique des hautes études, Section des sciences religieuses* 89 (1980-1981), 348; S. Brock, „Ahudemme”, w: *The Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, red. S. Brock, A. Butts, G. Kiraz, L. Van Rompay, Piscataway 2011, 13. O ile jednak Brock twierdzi, że należałoby odrzucić identyfikację autora traktatu z biskupem Beth Arbaje, o tyle istnieje prawdopodobieństwo, że autorem tekstu jest Ahudemme, biskup Niniwy, wymieniony wśród sygnatariuszy synodu z 554 r. Niestety, Brock nie wyjaśnia, na jakiej podstawie odrzuca identyfikację biskupa Niniwy z biskupem Beth Arbaje.

²³ E. Kettenhofen, „Deportations. II. In the Parthian and. Sasanian Periods”, *Encyclopaedia Iranica*, vol. 7, Winona Lake 1996, 297-308; K. Maksymiuk, „Kilka uwag dotyczących deportacji mieszkańców Antiochii przez Szapura I”, w: *Eurazja i antyk*, red. A. Bednarczuk, E. Bugaj, W. Rządka, Poznań 2007, 145-153; K. Mosig-Walburg, „Deportationen römischer Christen in das Sasanidenreich durch Shapur I und ihre Folgen – Eine Neubewertung”, *Klio* 92 (2010), 117-156. Pierwsze gminy chrześcijańskie na terenach kontrolowanych przez Iran powstały znacznie wcześniej, co było związane z działalnością Tomasza i Marięgo Ch. Julien, F. Jullien, *Aux origines de l'église de Perse: les Actes de Mār Māri* (CSCO 604), Louvain 2003; S.H. Griffith, „The Doctrina Addai as a Paradigm of Christian Thought in Edessa in the Fifth Century”, *Journal of Syriac Studies Iraq: British Scholl of Archaeology in Iraq* 6 (2003), 269-292.

²⁴ Syn. Or. 289-290; *Die Chronik von Arbela*, red. E. Sachau, Berlin 1915, 11 (dalej jako: Arbela); M.L. Chaumont, „Les Sassanides et la christianisation de l'Empire iranien au IIIe siècle de notre ère”, *RHR* 165/2 (1964), 177; P. Kawerau, „Chronicle of Arbela”, *Encyclopaedia Iranica*, vol. 5, Winona Lake 1991, 548-549; A. Butler, *Butler's Lives of the Saints: August*, Wellwood-Collegeville 1998, 39; W. Baum, D.W. Winkler, *The Church of the East*, London-New York 2003, 8-10, 196; W.A. Wigram, *An introduction to the history of the Assyrian „Church or*

Fakt ten nie zapobiegł jednak prześladowaniom za panowania Szapura II (309-379)²⁵. Kluczowy dla rozwoju chrześcijaństwa w Iranie był zwołany w 410 r.²⁶, za panowania Jazdagirda I (399-420)²⁷, synod Izaaka (Ishaq), który oprócz nowej organizacji administracyjnej uznał „kanon nicejski”²⁸. W 424 r. Kościół chrześcijański w Iranie przestał uznawać autorytet Antiochii²⁹. Ostateczne zerwanie

The Church of the Sassanid Persian Empire, 100–640 A.D., Piscataway 2004 (1910), 47; J. Walker, *The Legend of Mar Qardagh. Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq*, Berkeley–Los Angeles–London 2006, 92, 97.

²⁵ Mich. St. 9.30.5; Arbela 12; G. Blum, „Zur religionspolitischen Situation der persischen Kirche im 3. und 4. Jahrhundert”, *ZKG* 91 (1980), 11-32; P. Devos, „Les Martyrs persans à traveurs leurs actes syriaques”, w: *Atti del Convegno Internazionale sul tema: La Persia e il mondo greco-romano (Roma, 11-14 aprile 1965)*, red. A. Pagliano (Accademia Nazionale dei Lincei 363/76), Roma 1966, 213-242; W. Schwaigert, *Das Christentum in Huzistan im Rahmen der frühen Kirchengeschichte Persiens bis zur Synode von Seleukeia-Ktesiphon im Jahre 410*, Marburg-Lahn 1989, 103-175; G.G. Wiessner, *Untersuchungen zur syrischen Literaturgeschichte I: Zur Märtyrerüberlieferung aus der Christenverfolgung Schapurs II*, Göttingen 1967; Wigram, *An introduction*, 59-75.

²⁶ Syn. Or. 253-275. W. de Vries, „Antiochien und Seleucia-Ctesiphon, Patriarch und Katholikos?”, w: *Mélanges Eugène Tisserant. Vol. 3: Orient chrétien (Deuxième partie)* (Studi e Testi 233), Città del Vaticano, 1964, 429-450; F.W. Macomber, „The Authority of the Catholicos Patriarch of Seleucia-Ctesiphon”, *OrChrAn* 181 (1968), 181, 200; Asmussen „Christians in Iran”, 940; S. Brock, „The Christology of the Church of the East in the Synods of the Fifth to the Early Seventh Centuries”, w: *Aksum-Thyateira, a Festschrift for Archbishop Methodius*, red. G. Dragas, London 1985, 126; Wigram, *An introduction*, 89.

²⁷ *Chronicon Miscellaneum ad a.d. 724 pertinens*, tłum. J.B. Chabot (CSCO Scriptorum Syri 3-4), Paris 1903, 137, 9-22; S. McDonough, „A Second Constantine?: The Sasanian King Yazdgerd in Christian History and Historiography”, *Journal of Late Antiquity* 1 (2008), 127-140; L. Van Rompay, „Impetuous martyrs? The situation of the Persian Christians in the last years of Yazdgerd I (419–420)”, w: *Martyrium in Multidisciplinary Perspective. Memorial Louis Reekmans*, red. M. Lamboigts, P. van Deun, Louvain 1995, 363-375.

²⁸ Syn. Or. 259-266, 394. Problemem jest fakt, że syryjski tekst kanonów zachowany został w dwóch wersjach: zachodniosyryjskiej i wschodniosyryjskiej. W pierwszym wypadku doszło do połączenia elementów teologicznych syryjskich z nicejskimi. W drugim mamy do czynienia z dokładnym przekładem kanonów nicejskich. Nie ma pewności, którą z wersji przyjęto na synodzie 410 r. (Problem został poruszony w: J. Gribomont, „Le symbole de la foi de Séleucie-Ctesiphon (410)”, w: *A Tribute to Arthur Vööbus: Studies in Early Christian Literature and its Environment*, red. R.H. Fischer, Chicago 1977, 283-294; A. de Halleux, „Le symbole des évêques perses au synode de Séleucie-Ctesiphon (410)”, w: *Erkenntnisse und Meinungen II*, red. G. Wiessner (Syriaca 17), Wiesbaden 1978, 161-190; P. Bruns, „Bemerkungen zur Rezeption des Niceanums in der ostsyrischen Kirche”, *AHC* 32 (2000), 1-32; J.W. Drijvers, „Marutha of Maipherqat on Helena Augusta, Jerusalem and the Council of Nicaea”, *Studia Patristica* 34 (2001), 55; C. Pasquet, „Le synode de Séleucie-Ctésiphon (410): Quelques remarques sur l'ecclésiologie des communautés chrétiennes de Perse au Ve siècle”, *Connaissance des Pères de l'Église* 96 (2004), 44-55.

²⁹ Syn. Or. 296. Można zakładać, że do V w. Kościół perski, pozostając w izolacji politycznej, był niezależny od decyzji patriarchatu antiocheńskiego, wydaje się jednak, że pierwotnie podlegał on Antiochii (I. Ortiz de Urbina, „Storia e cause dello Scisma della Chiesa di Persia”, *OCP* 3 (1937), 456-485; J. Stevenson, *Creeds, Councils, and Controversies: Documents Illustrating the History of the Church, AD 337-461*, London 1966, 259-260; A. de Halleux, „Autonomy and

z Kościołem „zachodnim” nastąpiło wskutek decyzji soborów w Efezie (431 r.)³⁰ i Chalcedonie (451 r.)³¹, potępiających doktrynę „nestoriańską”. W 484 r. na synodzie w Gundeszapur (Beth Lapat) Bar Sauma (Baršawma)³² narzucił tę doktrynę wszystkim chrześcijanom w Iranie³³, natomiast cesarz Zenon (474-475/476-491) w 488 r. zamknął szkołę teodoriańską w Edessie³⁴.

Reformy państwa perskiego przeprowadzone przez Husrowa I Anuszirwana³⁵ miały wpływ na sytuację Kościoła teodoriańskiego. W 544 r. król uznał się opiekunem Kościoła³⁶. W 552 r. doprowadził do zmiany katolikosa, wprowadzając na to stanowisko Józefa (Yawsep, 552-566/567)³⁷. W 576 r. Husrow zażądał wprowadzenia swojego

Centralization in the Ancient Syriac Churches: Edessa and Seleucia-Ctesiphon”, *Wort und Wahrheit. Supplement* 4 (1978), 59-67; A.S. Hernández, *Iglesias orientales separadas*, Valencia 1978, 54; Asmussen „Christians in Iran”, 941; W.H.C. Frend, „The Church in the Reign of Constantius II (337-361), Mission-Monasticism-Worship”, w: *L'Église et l'empire au IVe siècle. Sept exposés suivis de discussions*, red. A. Dihle, Genève 1989, 84; G. Thumpanirappel, *Christ in the East Syriac tradition: a study of the christology of the Assyrian Church of the East and the Common christological Declaration of 1994*, Satna 2003, 81; D. Bundy, „Early Asian and East African Christianities”, w: *The Cambridge History of Christianity, vol. 2: Constantine to c. 600*, red. A. Casiday, F. Norris, Cambridge 2008, 133.

³⁰ S. Wessel, *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy. The Making of a Saint and of a Heretic*, Oxford 2004, 138-180; F. Norris, „Greek Christianities”, w: *Cambridge History of Christianity* 2, 88-89; R. Kosiński, „The Fate of Nestorius after The Council of Ephesus in 431”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi The Harp: a review of Syriac and Oriental ecumenical studies* 10 (2008), 33-47.

³¹ F. Hofmann, „Der Kampf der Päpste um Konzil und Dogma von Chalkedon von Leo bis Hormisdas (451-519)”, w: *Das Konzil von Chalkedon, vol. 2*, red. A. Grillmeier, H. Bacht, Würzburg 1953, 13-94; Wessel, *Cyril of Alexandria*, 5-6; Norris, „Greek Christianities”, 90-92.

³² S. Gero, *Barsauma of Nisibis and Persian Christianity in the Fifth Century* (CSCO 426), Louvain 1981.

³³ S. Brock, „The Church of the East in the Sasanian Empire up to the sixth century and its absence from the councils in the Roman Empire”, w: *Syriac Dialogue. First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition*, red. F. Stirnemann, W. Gerhard, Vienna 1996, 69-85; dyskusja i propozycja przesunięcia wydarzeń na synod z 486 r. w Seleucji-Ktezyfonie: Baum & Winkler, *The Church of the East*, 28-29.

³⁴ *Codex Iustinianus*, red. P. Krueger, Berlin 1892, 1.1.3.; H. Brennecke, „Chalkedonense und Henotikon. Bemerkungen zum Prozess der östlichen Rezeption der christologischen Formel von Chalkedon”, w: *Ecclesia est in re publica: Studien zur Kirchen- und Theologiegeschichte im Kontext des Imperium Romanum*, red. H. Brennecke, U. Heil, Berlin 2007, 259-290; R. Kosiński, „Kilka uwag o Henotikonie i domniemanym zwrocie w polityce religijnej cesarza Zenona”, w: *Spółczesność i religia w świecie antycznym*, red. S. Olszaniec, P. Wojciechowski, Toruń 2010, 433-451. Maksymiuk, *Pogranicze*, 93-95.

³⁵ Syn. Or. 315.

³⁶ Bar'Ebroyo 2.95-96. Usunął katolikosa Abę (*Histoire de Mar-Jabalaha, de trois autres patriarches, d'un prêtre et de deux laïques nestoriens*, red. P. Bedjan, Paris 1905, 270 [dalej jako: Mar. Jab.]); M. Hutter, „Mar Aba and the Impact of Zoroastrianism on Christianity in the Sixth Century”, w: *Religious Themes and Texts of Pre-Islamic Iran and Central Asia*, red. C. Cereti, M. Maggi, E. Provasi, Wiesbaden 2003, 167-173.

imienia do liturgii³⁸. Wydawać by się mogło, że w VI w. chrześcijanie w Iranie mieli zapewnioną swobodę kultu³⁹, jednak umowa zawarta przez Husrowa i Justyniana w 562 r. przedstawia to w innym świetle⁴⁰. Wynika z niej, że przed tym porozumieniem „perscy” chrześcijanie nie mogli swobodnie budować kościołów, odprawiać publicznie nabożeństw i chować swoich zmarłych⁴¹. Ograniczeniem wynikającym z umowy był zakaz prowadzenia akcji misyjnej wśród wyznawców mazdaizmu.

W VI w. doszło do kolejnego rozłamu w Kościele chrześcijańskim⁴². W 542 r. wyświęcono na biskupa Jakuba Baradaja, zwolennika doktryny prezentowanej przez biskupa Antiochii – Sewera⁴³. Około 555 r. Jakub Baradaj zaczął tworzyć organizację Kościoła w strefie granicznej⁴⁴.

3. PRÓBA WERYFIKACJI INFORMACJI ŹRÓDŁOWYCH W KONTEKŚCIE HISTORYCZNYM

3.1. PIERWSZA KONSEKRACJA (540 R.)

Ahudemmech został konsekrowany na biskupa przez katolikosa Armenii Christoforosa (K’ristap’or, 539–545) w 540 r.⁴⁵ Nie ma podstaw, żeby odrzucić tę informację, choć wspomina o tym jedynie Bar’Ebroyo. Być może powodem

³⁸ Syn. Or. 623–624.

³⁹ Wyjątkiem byli duchowni podejrzewani o popieranie Bizancjum (Evagrius, *Ecclesiastical History*, red. J. Bidez, L. Parmentier, London 1898, 5.9).

⁴⁰ *The History of Menander the Guardsmen*, red. R.C. Blockley, Liverpool 1985, 6.1; *Annales quos scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari*, red. M.J. de Goeje, tłum. Th. Nöldeke, Leiden 1879, 1.1000–1001; S. Verosta, „Die oströmisch-persischen Verträge von 562 n. Chr. und ihre Bedeutung für das Völkerrecht”, *AÖAW* 102 (1965), 154; B. Dignas, E. Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*, Cambridge 2007, 225.

⁴¹ G. Herman, „Bury My Coffin Deep!» Zoroastrian Exhumation in Jewish and Christian Sources”, w: *Tiferet Leyisrael. Jubilee Volume in Honor of Israel Francus*, red. J. Roth, M. Schmelzer, Y. Francus, New York–Jerusalem 2010, 31–40.

⁴² Początkowo miafizyci nie uważali się za odrębny Kościół (V. Menze, „Priests, Laity, and the Sacrament of the Eucharist in sixth century Syria”, *Journal of Syriac Studies Iraq: British School of Archaeology in Iraq* 7/2 (2004), 1–21).

⁴³ W.H.C. Frend, „Severus of Antioch and the Origins of the Monophysite Hierarchy”, *OrChrAn* 195 (1973), 261–275; I. Torrance, *Christology After Chalcedon: Severus of Antioch and Sergius the Monophysite*, New York 2006.

⁴⁴ Ch. Jullien, „VIe siècle, un temps de réformes en Iran. Échos dans l’Église syro-orientale?”, *ParOr* 33 (2008), 228.

⁴⁵ Bar’Ebroyo 2. 99–100; Fiey, *Jalons*, 128; Garsoian, *L’Église arménienne*, 202.

pominięcia tego wydarzenia zarówno przez przekazy teodoriańskie, jak i miafizyczne był fakt, że dopiero II Sobór w Dwinie w 555 r. oficjalnie odrzucił doktrynę chalcedońską⁴⁶.

3.2. SYNOD JÓZEFA (554 R.)

Jednym z sygnatariuszy synodu był biskup Niniwy Ahudemme⁴⁷. Istnieje przypuszczenie, że był to późniejszy miafizyczny biskup Beth Arbaje, który początkowo działał w ramach Kościoła teodoriańskiego⁴⁸.

3.3. KONSEKRACJA MIAFIZYCZKA (559 R.)

W 559 r. Jakub Baradaj konsekrował Ahudemmeha na metropolitę Wschodu⁴⁹. Biograf przekazuje, że został on biskupem w kraju Arabów i w tym samym czasie metropolitą⁵⁰. Podczas rozmowy z Husowem, przed aresztowaniem, Ahudemme określił się jako biskup i przywódca chrześcijan⁵¹. Tytuł ten mogłaby potwierdzić kronika z Zuqnin, w której Ahudemme został nazwany „pierwszym katolikiem u Persów”⁵², jednak pozostałe przekazy milczą na ten temat. Wprawdzie można by ostrożnie przyjąć, że Jan z Efezu, stawiając, go na czele delegacji miafizytów na dworze Husowa, chciał pokazać jego wyjątkową pozycję, jednak w tekście

⁴⁶ M. van Esbroeck, „Impact de l'écriture sur le concile de Dwin en 555”, *Annuaire Historiae Conciliorum* 18 (1988), 301-318; N. Garsoian, „Some Preliminary Precisions on the Separation of the Imperial and Armenian Churches. I: The Presence of Armenian Bishops at the First Five Ecumenical Councils”, w: *Katagetria. Essays Presented to Joan Hussey on her 80th Birthday*, red. J. Chrisostomides, Camberley 1989, 279-281; N. Garsoian, *L'Eglise arménienne et le grand schisme d'Orient*, Louvain 1999, 197; Współpraca z miafizytami miała miejsce już w czasie I Soboru w Dwinie w 505 r. (A. Schmidt, „Das «Buch der Briefe» als publizistische Sammlung der Armenier zu den kirchlichen Bekenntnisstreitigkeiten vom 5.-13. Jh.”, w: *Logos. Festschrift für L. Abramowski*, red. H. Chr. Brennecke, E. L. Grasmück, Ch. Marksches, Berlin–New York 1993, 511-533).

⁴⁷ Syn. Or. 366; J.M. Fiey, *Assyrie chrétienne, contribution à l'étude de l'histoire et de la géographie ecclésiastiques et monastiques du Nord de l'Irak*, Beyrouth 1965, 325; J.M. Fiey, „Ahoudemmeh. Notule de littérature syriaque”, *Mus* 81 (1968), 155-159; A. Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient, vol. III* (CSCO 500. 81), Louvain 1988, 246-254; Hainthaler, *Christliche Araber*, 106-107.

⁴⁸ Nau, *Histoire d'Ahoudommeh*, 10; tezę tę odrzuca Brock, „Ahudemme”.

⁴⁹ Bar'Ebroyo 2.99-100.

⁵⁰ V. Ahud. 20.

⁵¹ V. Ahud. 41.

⁵² *Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre: Chronicle, part 3*, tłum. W. Witakowski, Liverpool 1997, 99 (dalej jako: Kronika Zuqnin).

Ahudemmeh przedstawiony został jedynie jako biskup⁵³. Podobnie zresztą jak w przekazie Michała Starszego⁵⁴. Co ciekawe, żaden z tekstów źródłowych nie wymienia Ahudemmeha jako biskupa miasta Takrit⁵⁵, będącego w późniejszym czasie siedzibą mafriana⁵⁶.

3.4. DYSPUTA NA DWORZE HUSROWA I⁵⁷

Dysputa ta musiała odbyć się po 559 r., ponieważ Ahudemmeh występuje w niej jako adwersarz teodorian. Wydaje się, że *terminus post quem* należy przesunąć na 562 r., kiedy król wyraził zgodę na budowę kościołów, a to było zagwarantowane traktatem z Justynianem. Trudno przyjąć, że miałby popierać wcześniej miafizytów przeciw teodorianom, jeśli katolikosem był Józef, jego bliski przyjaciel i osobisty lekarz. Ahudemmeha mieli oskarżyć teodorianie z Nisibis⁵⁸. Natomiast Jan z Efezu, stwierdza, że zrobił to katolikos stale przebywający na dworze królewskim. Wiadomości te nie wykluczają się. Nie ma też podstaw, by odrzucić informację o autentyczności dysputy, gdyż w przypadku rządów Husrowa I odbywały się one dość często i dotyczyły nie tylko spraw religijnych⁵⁹.

3.5. BUDOWA KOŚCIOŁÓW

Ahudemmeh miał zbudować klasztor w Ain Qone⁶⁰, w centrum Beth Arbaje i Gutani w pobliżu Takrit⁶¹. Na patrona kościoła w Ain Qone wybrano

⁵³ Ioh. Eph. 6.20.

⁵⁴ Mich. St. 9.30.5.

⁵⁵ Ale zob. I. Rahmani, *Les liturgies orientales et occidentales*, Beyrouth 1929, 288-289.

⁵⁶ Powiązanie z Takrit mogło również wynikać z faktu umieszczenia części relikwii Ahudemmeha w tym mieście (V. Ahud. 51).

⁵⁷ Ioh. Eph. 6.20.

⁵⁸ Mich. St. 9.30.5. Nisibis było głównym miastem Beth Arbaje (N. Pigulevskaja, *Les villes de l'état iranien aux époques parthe et sassanide: contribution à l'histoire sociale de la Basse Antiquité*, Paris 1963, 49-59).

⁵⁹ A. Panaino, „The Astronomical Conference of the year 556 and the Politics of Xusraw Anosagruvan”, w: *Commutatio et Contentio. Studies in the Late Roman, Sasanian, and Early Islamic Near East in Memory of Z. Rubin*, red. H. Börm, J. Wiesehöfer, Düsseldorf 2010, 293-306.

⁶⁰ Bar'Ebroyo 2.101-102; V. Ahud. 29. Identyfikacja z Qasr Serij jest problematyczna, dyskusja w: D. Oates, *Studies in the Ancient History of Northern Iraq*, London 1968, 106-117; S.J. Simpson, „A note on Qasr Serij”, *Iraq* 56 (1994), 149-151; K. Fowden, *The Barbarian Plain: Saint Sergius between Rome and Iran*, Berkeley 1999, 124.

⁶¹ Bar'Ebroyo 2.101-102; V. Ahud. 32.

św. Sergiusza, bardzo popularnego wśród Arabów⁶². AhudemmeH uzyskał od Husrowa złoty relikwiarz tego świętego, zabrany w 540 r. przez wojska perskie z Barbalissos⁶³. Bez wątpienia budowa kościołów jest dowodem współpracy miafizytów z władcą perskim⁶⁴, z drugiej strony można zauważyć wykorzystanie miafizytów w celach politycznych Iranu⁶⁵. Przypuszczalnie kościół w Ain Qone miał być alternatywą dla kultu w Sergiopolis (na zachodnim, rzymskim brzegu Eufratu)⁶⁶.

3.6. ŚMIERĆ AHUDEMMEHA (575 R.)

Bezpośrednim powodem śmierci Ahudemmeha miało być ochrztenie członka rodziny królewskiej (imieniem Grzegorz)⁶⁷, być może syna Husrowa⁶⁸. Biskup był więziony 2 lata⁶⁹, został zabity 2 sierpnia⁷⁰.

PODSUMOWANIE

Działalność Jakuba Baradaja zbiegła się w czasie z próbą reorganizacji Kościoła teodoriańskiego za katolikosą Józefa. Być może powodem ściślejszej kontroli Kościoła była nie tylko chęć centralizacji państwa, lecz poparcie udzielone Anoszazadowi przez chrześcijan z Beth Lapat w czasie próby przejścia przez niego

⁶² O szczególnym znaczeniu kultu św. Sergiusza dla miafizytów J. Bardill, „The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees”, *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000), 1-11.

⁶³ *Chronicon anonymum ad a.c. 1234 pertinens*, tłum. J.B. Chabot (CSCO Scriptorum Syri 55-56) Louvain 1937, 56.

⁶⁴ V. Ahud. 29; I. Shahîd, *Byzantium and the Arabs in the fourth Century*, Washington 1984, 420-421; Fowden, *The Barbarian Plain*, 121-128.

⁶⁵ G. Greatrex, S.N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars Part II AD 363-630*, London 2005, 134.

⁶⁶ V. Chapot, „Resapha-Sergiopolis”, *Bulletin de correspondance hellénique* 27 (1903), 280-291.

⁶⁷ Bar'Ebroyo 2.101-102.

⁶⁸ V. Ahud. 33, król wymieniony jest z imienia.

⁶⁹ V. Ahud. 44; opis oskarżeń i aresztowania: V. Ahud. 35-40.

⁷⁰ V. Ahud. 46; wspomina o tym również Bar'Ebroyo (2. 101-102). Kronika Zuqnin 99 określa Ahudemmeha mianem męczennika, nie podając jednak żadnych szczegółów dotyczących jego śmierci.

władzy w Iranie (551 r.)⁷¹. Pierwsze kroki podjęto już w 554 r.⁷² W synodzie uczestniczył biskup Niniwy Ahudemme. Pięć lat później odszedł od Kościoła teodoriańskiego i został miafizyckim biskupem Beth Arbaje. Jego działalność misyjna wywołała skargę duchownych z Nisibis, wniesioną za pośrednictwem katolikosa. Ahudemme podjął dysputę z adwersarzami w obecności Husrowa I Anuszirwana. Nie powinna dziwić zgoda króla na budowę kościołów miafizyckich, jeśli założymy, że dyskusja ta miała miejsce po 562 r., a więc po porozumieniu z Justynianem, dotyczącym statusu chrześcijan w Iranie. Ahudemme, korzystając z poparcia króla, zbudował dwa klasztory w Beth Arbaje. Wydaje się, że informacja zawarta w *Katalogu Abhd-Iszo*, mimo że nie zachowały się traktaty wspomniane w tekście, potwierdzona jest pośrednio przez Jana z Efezu, który opisuje Ahudemmeha jako człowieka wykształconego. Nie ma jednak podstaw, żeby przyjąć, że Ahudemme był biskupem Wschodu (mafrianem). Prawdopodobnie w tym czasie organizacja Kościoła miafizyckiego nie była w takim stopniu wykształcona, zaś funkcja ta została mu przypisana przez późniejsze przekazy. Trudno przyjąć, że Jan z Efezu nie wspomniałby o tym, pisząc o konfrontacji miafizytów z katolikosem.

Najobszerniejszym tekstem źródłowym mówiącym o Ahudemmehu jest jego biografia. Nie dziwi pominięcie w niej informacji o „teodoriańskiej przeszłości” biskupa, zarówno okolicznościach jego święceń, jak i sprawowania funkcji biskupa Niniwy. Zastanawiające jest jednak milczenie w sprawie dysputy, która bez wątpienia musiała być ważnym wydarzeniem. Jeśli jednak wziąć pod uwagę motywy powstania biografii, w której autor przedstawia działalność apostolską Ahudemmeha, ukoronowaną męczeńską śmiercią, wydaje się oczywiste przedstawienie Husrowa jako okrutnego króla i „tyrana o zatwardziałym sercu”⁷³. Z tego też względu, gdy biograf pisał o odbudowie kościoła miafizyckiego przez króla perskiego, nie podał imienia władcy⁷⁴. Szczególnie ciekawe jest zestawienie tego przekazu z opinią o Husrowie I przedstawioną przez Jana z Efezu. Według niego król perski był władcą wykształconym i tolerancyjnym. Dzięki jego decyzjom Ahudemme mógł prowadzić bez przeszkód działalność misyjną. Wydaje się, że taka opinia o władcy perskim wymusiła na autorze pominięcie podania okoliczności śmierci

⁷¹ Mar. Jab. 264; *Mubammad Bin havendshab Bin Mahmud, The Rauzat-us-Safa; or, Garden of Purity*, tłum. E. Rehatseh, London 1892, 377-378.

⁷² Syn. Or. 366; Jullien, „VIe siècle”, 224.

⁷³ V. Ahud. 36, 41, 47.

⁷⁴ V. Ahud. 31; za Husrowem I opowiadają się: Fowden, *The Barbarian Plain*, 128; S.J. Simpson, „Christians at Nineveh in Late Antiquity”, *Iraq* 67 (2005), 285; za Husrowem II: Ch. Robinson, *Empire and Elites after the Muslim Conquest: The Transformation of Northern Mesopotamia*, Cambridge 2000, 65.

biskupa. Trudno bowiem założyć, że Jan z Efezu, który przeżył Ahudemmeha, o nich nie wiedział.

Kolejnym problemem wynikającym z przekazu biografą jest bezpośrednia przyczyna śmierci Ahudemmeha. O chrzcie syna Anuszirwana wspomina, oprócz niego, jedynie Bar‘Ebroyo. Zastanawiające jest, że o ile o chrzcie syna Husrowa I Anoszazada mówią również przekazy niechrześcijańskie, o tyle o ewentualnym drugim chrzcie w rodzinie królewskiej nie ma żadnej wzmianki. Obaj, zarówno biograf, jak i Bar‘Ebroyo, podają jedynie imię, jakie miał on otrzymać w czasie chrztu. Wprawdzie w przekazie Prokopiusza umieszczona została informacja o ucieczce księcia perskiego na terytorium rzymskie, chodzi jednak o Kawada, wnuka Kawada I (488-497/499-531), który nie był synem Husrowa, tylko jego bratankiem⁷⁵, zaś ucieczka ta miała miejsce ok. 543 r.⁷⁶ Brak niezależnych przekazów, o tak ważnym politycznie wydarzeniu, stawia pod znakiem zapytania jego autentyczność.

AHUDEMMEH – “APOSTLE” OF ARABIANS. SOME REMARKS ON DOCTRINAL DISPUTES VERSUS RELIABILITY OF RECORDS

Summary

Ahudemmeh was a Miaphysite bishop (559) involved in missionary activity among Arab tribes in north Mesopotamia. He suffered martyr's death approx. 575 during reign of Khosrau I Anushirvan (531-579). The present paper is an analysis of information about Ahudemmeh included in source records and coming from antagonistic (*Miaphysite and Theodorian*) religious milieu in the context of Christians situation in Iran in VI.

Reorganisation of Theodorian church was launched in 554 and the bishop Ahudemme of Nineveh participated in a synod. Five years later he left the church and became a Miaphysite bishop. In conflict with Theodorians from Nisibis, Ahudemmeh gained the support of Persian king and as a result he built two monasteries in Beth ‘Arbaye. The most exhaustive source text mentioning Ahudemmeh is his biography which takes no notice of the bishop's Theodorian past. The biography focuses on Ahudemmeh's apostolic activity crowned by his martyr's death and this fact enforced Khosrau's presentation in unfavourable light. Lack of independent source records relating to baptism of king's son and his escape to Byzantium entails rejection of authenticity of records saying about this event.

⁷⁵ *History of the Wars, book I and II*, red. T. Page, W. Rouse, London–New York 1914, 1.23.23-24.

⁷⁶ Greatrex & Lieu, *The Roman Eastern Frontier*, 112.